

Geosocialinių struktūrų sampratos metodologija

Paulius Kavaliauskas,

Snieguolė Grigužauskaitė

Vilniaus universitetas,

M. K. Čiurlionio g. 21,

LT-03101 Vilnius

El. paštas: paulius.kavaliauskas@gf.vu.lt;

snieguole.griguzauskaite@gf.vu.lt

Kavaliauskas P., Grigužauskaitė S. Geosocialinių struktūrų sampratos metodologija. *Geografija*. 2014. T. 50(2). ISSN 1392-1096.

Straipsnyje nagrinėjama geosocialinių struktūrų skyrimo problema, ypatingą dėmesį teikiant *paternalizuotų sociotopų* arba *paternų* („tėvonijų“) sampratai ir jų formavimosi ypatumams. Atlikta *paternų* struktūros analizė ir pateiktos jų sudėtinės dalys nurodant svarbiausias savybes, miesto ir kaimo *paternų* skirtumus.

Pristatomas naujai sukurtas *paternų* socioekologinės klasifikacijos modelis, kuriame nurodyti du tipologiniai lygmenys ir penki rūšinės klasifikacijos požymiai. Naudoti klasifikacijoje tipizacijos kriterijai išsamiai išanalizuoti nusakant erdvinio identifikavimo principą bei akcentuojant jų svarbą. Nurodoma *paternalizuotų* geostruktūrų reikšmė planuojant teritorijas, remiantis šiuolaikinėmis teritorijų planavimo humanizavimo nuostatomis.

Raktažodžiai: socioekologija, geosocialinės struktūros, sociotopas, *paternas*, teritorinis identitetas, teritorijų planavimas

IVADAS

XX a. viduryje visuotinai įsiviešpatavusio technokratizmo ir jį lydėjusio funkcionalizmo, racionalizmo bei visuomenės susvetimėjimo atmosferoje neišvengiamai ėmė reikštis dialektinė priešybių vienybė ir kova, pagimdžiusi visuomenės raidoje jos humanizavimo paieškas ir supratimą apie funkcionalizmo pergalės galimas tragiškas pasekmes. Atvirai prabylama apie svarbiausio technokratinės civilizacijos pasiekimo – didžiųjų miestų – mirties ženklus ir viso tuometinio miestų planavimo krizę (Jackobs, 1961), formuojasi naujos žmogaus ekologijos ir socialinės ekologijos (socioekologijos) savimonės bei mokslinio pažinimo kryptys (Park, 1968; Altman, 1975; Yargina, 1975; Girusov, 1976; Saarinen, 1976; Greenbie, 1977 ir kt.), atsiranda alternatyvi, į žmogų orientuota, postmodernizmo koncepcija kraštotvarkoje. Rezultatas – posūkis į socialinės aplinkos, kaip svarbaus žmonijos raidos veiksnio, pažinimą ir bandymai suteikti šiai aplinkai kraštotvarkinį interpretavimą. Atsirado poreikis perprasti visuomenės socialinę erdvinę organizaciją, atrasti socialines teritorines struktūras formuojančius veiksniai, pagaliau jas pačias identifikuoti ir įvardyti. Naujai besiformuojantis socioekologijos

mokslas pradeda vystyti idėją, kad dėl technokratiavimo atsiradęs vis didėjantis žmonių tarpusavio ryšių nykimas gimdo ir priešingą stimulą, skatinantį žmonių socializuotis ir telktis į teritoriškai apibrėžtas grupes. Atskiros žmonių grupės tarsi siekia turėti savo funkciniais, estetiniais ir moraliniais kriterijais identifikuojamą erdvę (Zelenkov, Vodopjanov, 1987).

Tokie erdviniai socioekologiniai dariniai vieno iš šio straipsnio autorių dar praėjusio amžiaus 9–10 deš. buvo įvardyti kaip „geosocialinės struktūros“ (Kavaliauskas, 1982; 1984, 1992). Deja, iki šiol jie ne visada yra skiriami kaip atskiras teritoriškai diferencijuotas reiškinyss ne tik socioekologijoje bet ir socialinėje geografiijoje, todėl dar nėra sukurta pakankama informacinė bazė, galinti padėti juos suvokti ir analizuoti. Antra vertus, turi įtakos ir bendras regioninių mokslų nuosmukis dėl įvairių populistinių ar formalistinių mokslo sistemos reformų, taip pat amžiaus pradžioje sumažėjęs vyriausybinių dėmesys.

Straipsnyje autoriai bando sugrįžti prie geosocialinių struktūrų problemos, nes yra įsitikinę, kad siekiant visapusiškai ištirti žmonių grupių teritorinę raišką ir žinias pritaikyti praktikoje, šių struktūrų tyrimų aktualumas neišvengiamai didės. Aiškesnė

šio reiškinių samprata, formavimosi principų išmanymas, mokėjimas tokias struktūras atpažinti ir atskirti galėtų padėti spręsti nemažai šiandienų atskirų visuomenės grupių ir valdžios nesusikalbėjimo problemų. Didžiausios problemos iškyla tarp šių darinių ir išorinių valstybinių institucijų, kurios daro tiesioginę įtaką teritorijoms (planuojant teritorijas, skiriant finansavimą ir pan.), todėl visada svarbu nustatyti ir įvertinti bendruomenių socioekologinių erdvių ribas dar prieš imantis kokių nors veiksmų.

Teikiamo straipsnio tikslas – padėti aktyvinti geosocialinių struktūrų mokslinį pažinimą ir jo taikymą kraštotvarkoje. Straipsnyje keliama uždaviniai:

- 1) patikslinti geosocialinių struktūrų sampratą ir jų terminiją;
- 2) aptarti sociotopų formavimosi ir jų *paternalizacijos* proceso ypatumus;
- 3) pateikti *paternalizuotų* sociotopų klasifikacijos modelį;
- 4) įvertinti *paternalizuotų* sociotopų reikšmę planuojant teritorijas.

Straipsnyje naudoti metodai – loginė analizė ir modeliavimas, apibendrinamieji, vertinamieji ir prognostiniai samprotavimai, natūrinė rekognoskuotė ir sociometrinė apklausa.

GEOSOCIALINIŲ STRUKTŪRŲ SAMPRATOS PROBLEMA

Žmonijos raidoje, kaip ir visame gyvajame pasaulyje, reiškiasi tiek evoliuciniai, tiek ir nedeterminuojami revoliuciniai (kataklizmų, perversmų) procesai. Nors biologinės evoliucijos eiga tokia lėta, jog žmogaus gyvenimo periodu beveik nepastebima, tačiau šiandieniniame pasaulyje natūralios atrankos reiškinys vis stipriau reiškiasi visuomeniniuose procesuose ir laikytinas vienu pagrindiniu dabar viešpatuojančios kapitalistinės socialinės sistemos bruožu. Vis stiprėjant globalizacijos ir unifikacijos procesams jų priešprieša – individų prigimtinių instinktyvios jėgos – skatina žmonės burtis į cenozes, padedančias palaikyti tarpusavio ryšius bei energijos apykaitą (Čiubrinskas, Kuznecovienė, 2008).

Dabartinei visuomenės raidai būdingas kintamumas ir neapibrėžtumas, todėl žmonėms kaip atsvaros reikia užtikrintumo, prisirišimo prie ne-kintančių kasdienių dalykų, savęs tapatinimo su atitinkama sistema ir tokių pat individų užnugario (Krasner, 1980). Paprastai tokios atsvaros sistemos

ima formuotis tam tikrose geografinėse vietovėse su konkrečiais vaizduotės susietais kultūriniais ir gamtiniais elementais (Šutinienė, 2009). Šie elementai bei jų reikšmė teritorijoje gyvenantiems žmonėms tokie stiprūs, jog kartu su jais sudaro vieningą socialinį-gamtinį kompleksą, kurį galima būtų įvardyti kaip sociotopą. Beje, būtent šioje srityje ir iškyla ypatinga estetinė ir moralinė gamtos vertė (Bekker ir kt., 1986).

Žmonių grupė, „užaugusi“ tam tikroje erdvėje, aplink esančią teritoriją suvokia per asociacijas ir prisiminimus, kurie sukelia emocijas, sustiprinančias žmogaus ir bendruomenės prierašumą. Tai psichologinė būseną, sukurianti prisirišimo pojūtį prie geografinės vietovės (Vosyliūtė, 2010). Prierašumas atsiranda žmogui periodiškai patiriant teigiamas emocijas vienoje ar kitoje vietovėje, todėl gyvenamoji vieta tam tikru spinduliu tampa nuolatine ir itin reikšminga (Saarinen, 1976). Pamažu apibrėžtoje teritorijoje ima formuotis stabilus (nusakomas) socialinės grupės elgesio bei savimonės tipas, kuris gimstančioje socioekologijoje dar praėjusio amžiaus 6–9 deš. buvo įvardytas *paternu* (*pattern*).

Pažymėtina, kad šis tarptautiniu mastu plintantis terminas *paternas* lietuvių kalboje, neturinčioje dvigubo „tt“, gali turėti dvi skirtingas reikšmes:

- 1) pirminę socioekologinę (pagal angl. *patern* – modelis, šablonas, fasonas), reiškiančią gyventojų grupių nuolatinių ryšių erdvinį modelį-piešinį (Pahl, 1970; Alexander, 1975; Altman, 1975; Laschinger, Lötscher, 1975; Glazychev 1984; Dürnenberger, 1989 ir kt.);

- 2) antrinę kultūrologinę (pagal angl. *paternal, paternity* – tėviškas, tėvystė, tėviškė), reiškiančią socialinės grupės identifikavimąsi su apibrėžta teritorija, savotišką universalizuotą tėvonijos (tėviškės) sampratą.

Esant tokiai dualistinei (erdvinių socialinių ryšių modelis ir geosocialinės struktūros tipas) termino *paternas* prasmei, tikslinga būtų griežčiau diferencijuoti šios tematikos terminiją ir jos vartoseną. Straipsnio autoriai rekomenduoja lietuvių kalboje atsisakyti pirminės („modelinės“, „tipologinės“) termino *paternas* reikšmės ir orientuotis į vėliau išsiferencijavusią kultūrologinę (tėvonijinę) jo reikšmę, kaip turinčią aiškiai humanizuotą ir teritoriškai orientuotą prasmę.

Apskritai nagrinėjant šios srities problematiką gali būti vartojama tam tikra teritorinius etnosus formuojančio gamtinio-visuomeninio proceso erdvinė

raišką nusakančių terminų (Kavaliauskas, 1992) ir jų santykių sistema:

1) *geosocialinės struktūros* – kraštovaizdžio socialinės struktūros diferencijavimo teritoriniai vienetai pagal nustatytus gamtinės ir socialinės aplinkos elementų ar ryšių kompleksus;

2) *sociomorfotopai* – demografiniu ir socialiniu infrastruktūriniu požiūriais santykinai homogeniškos geosocialinės struktūros, išreiškiančios kraštovaizdžio socialinės sferos teritorinę diferenciaciją;

3) *sociotopai* (*geosociocenozės, socioekosistemos*) – apibrėžtą socioekologinių ryšių pobūdį turintys (socioekologiškai invariantiški) ir kultūrinio kraštovaizdžio etnogeninį potencialą atspindintys teritoriniai vienetai;

4) *paternai* (*paternalizuotos geosocialinės struktūros*) – aukštą *paternalizacijos* laipsnį turintys sociotopai;

5) *paternalizacija* – žmonių bendruomenės identifikavimosi su gyvenamąja teritorija kaip tėvonija (sava arba prigimtinė erdvė) procesas.

Šiame kontekste ypač svarbiu tampa *paternalizacijos* procesas, kurio metu geosocialinė struktūra transformuojasi į emocinio prisirišimo sukuriamą teritorinį identitetą (tapatumą) turinčią gyvenamąją erdvę. Identitetas pasireiškia kaip socialinio veiksnio charakteristika, kurią sudaro tautinis, socialinis, religinis, kultūrinis, profesinis, regioninis ir t. t. elementų darinys (Grigas, 2005). Vis dėlto susiformuoti pilnaverčiam *paternalizuotam* sociotopui vien tapatybės neužtenka, reikalingas ir lokalumas – fizinė vietovės charakteristika. Būtent išryškėjus subjektų – žmonių bendruomenių (Park, 1968) – lokalumui ir tapatybei, susikuria *paternalizmuoti* sociotopai. Atsiranda vietos tapatybė, kuri po tam tikro laiko tampa tėviške arba tėvonija, joje susiformuoja socialinių ryšių tinklas, jungiantis materialius (gamtinius, techninius) ir nematerialius (socialinius, dvasinius, ekonominius) dalykus į informaciškai santykinai uždara sistemą (Kozlov, 1988; Bachinskiy, 1991). Tai, kad *paternalizuoto* sociotopo struktūrą sudaro fiziniai ir sociologiniai objektai, jis negali turėti griežtai determinuotų ribų, jas pakeičia siauresnės ar platesnės pereinančios zonos.

Apskritai geosocialinių struktūrų pažinimui svarbu, kad būtų nagrinėjama ne tik žinių ir mąstymo erdvė, bet ir emocinio suvokimo arba prisirišimo erdvė, apjungiamą socialiniais ryšiais (Girusov, 1976). Jos pagrindas ne tik informacinis sociologinis, bet ir percepcinis ryšys, sukuriantis

bendrumo jausmą su gyvenamąja teritorija. Tokia erdvė egzistuoja tarytum natūralus nepastebimas kasdienis darinys, dažniausiai išryškėjantis ypatingais atvejais arba veikiamas išorinių jėgų.

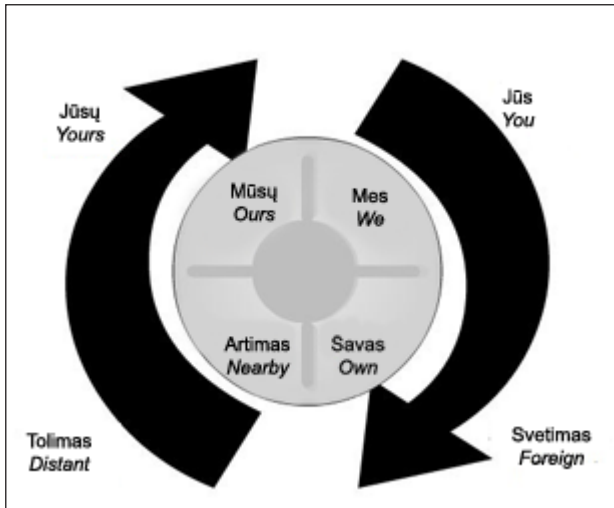
Straipsnio autoriai taip pat akcentuoja, kad *paterno* kristalizavimuisi ypač svarbūs yra demografiniai autochtonai – tikrieji prigimtinių vietos gyventojai. Tai bendruomenės socialinis branduolys, lemiantis teritorinės bendruomenės vientisumą ir perduodantis savo ilgametį susitapatinimą su teritorija, taip stiprindamas socialinę atmintį (Davis, Crothers ir kt., 2012).

SOCIOTOPŲ FORMAVIMASIS IR JŲ PATERNALIZACIJA

Pagrindinės sudėtinės struktūrinės sociotopo dalys yra: žmonių grupės (bendruomenės), jų gyvenamoji teritorija ir socialiniai ryšiai. Bendrąja prasme šių sudėtinių dalių konglomeracija arba socioekosistema primena ląstelę, t. y. darinį su branduoliu (gyvenamoji zona), citoplazma (erdvė, kurioje vyksta visos gyvybiškai svarbios reakcijos ir procesai) bei membrana (išorinis apdangalas – kokia nors fizinė arba socialinė kliūtis, pvz., svarbesnio rango keliai, gamtiniai objektai – miškas, upė ir kt.). Visi šie objektai yra suvokiami per žmonių santykius, todėl tampa jungiamosiomis arba skiriamosiomis erdvinės socialinės aplinkos detalėmis. Sociotopo *paternalizavimą* lemia jo suvokimo raida teritorinio identiteto formavimosi ir stiprėjimo kryptimi.

Erdvę, kurioje vyksta visos gyvybiškai svarbios reakcijos ir procesai, sudaro žmonių bendruomenės socialiniai ryšiai, susieti bendrų, teritoriškai paremtų, interesų, ir elgesio tipai, kurių beveik neįmanoma pakeisti. Sociotopo viduje gimstantis socialiniais ryšiais paremtas bendrumo jausmas pradeda jo *paternalizacijos* (virtimo *paternu*) procesą, kuris integruoja socialinį vieningumą, išreiškiamą žodžiais „mes“, „mūsų“, „artimas“, „savas“ ir t. t. Visa kita, kas yra už *paterno* identiteto ribų, tampa „jūs“, „jūsų“, „tolimas“, „svetimas“ (1 pav.).

Paterno identitetas lemia žmonių emocinę būseną ir komforto bei diskomforto jausmą, stiprina ar silpnina prisirišimą prie savos teritorijos (Krasner, 1980; Lebedeva, 1989; Vysokovskiy, 1989; Yanickiy, 1997). Kiekvienoje teritorijoje susiformuoja skirtingi, saviti sociotopai, *paternalizacijos* procese tarp jų susidaro tam tikras socialinės įtampos laukas. Įtampos lauke vyksta tarsi interesų susikirtimas,

1 pav. Psichologinis bendrumo jausmo suvokimas erdvės paternalizacijos procese

Fig. 1. The psychological sense of community awareness as a factor of space paternalisation

kuriame skirtingi elgesio tipai susiduria ar net gali būti primetami vieni kitiems.

Tam tikrus giluminius sociotopų formavimosi ir jų *paternalizacijos* dėsninumus padėjo atskleisti dar praėjusio amžiaus 7–8 deš. amerikiečių urbanisto Kevino Lynčo (Lynch, 1960; 1972; 1976) sukurta biheivoristinė semantinės geoinformacinio potencialo analizės metodologija, paremta gyvenamosios erdvės conceptualizavimu. Ši metodologija aiškina, kad urbanizuotos teritorijos yra suvokiamos per penkis miesto vaizdinius formuojančius elementus:

- 1) takus (*paths*) – stebėjimo kelius ar linijas;
- 2) ribas (*edges*) – stebėjimo takų nesudarančias, tačiau skirtingo pobūdžio arealus skiriančias, linijas;
- 3) rajonus (*districts*) – erdves, kurias žmonės suvokia kaip vientisas ir turinčias skirtingą bendrąjį pobūdį;
- 4) mazgus (*nodes*) – atvirus strateginius taškus arba fokusus (sankryžų ir kt. koncentravimosi vietas);
- 5) orientyrus (*landmarks*) – unikalumu išsiskiriančius kontrastuojančius erdvinius dominantus.

Šioje metodologijoje suformuota žmogaus elgesį teritorijoje reguliuojančių elementų sistema atskleidžia miesto erdvinio vaizdinio formavimosi bei virtimo „suvoktu“, „įsavintu“ reiškinį procesą. Kartu tai parodo ir tam tikro percepcinio biheivoristinio pagrindo, reikalingo teritorijos *paternalizacijai*, formavimąsi, kadangi nesuvokta, neįsavin-

ta, neįjasmeninta žmogaus sąmonėje erdvė neturės galimybių tapti realiu socioekologiniu *paternu*.

K. Lynčo pateikti elementai gali būti panaudoti sociotopo fizinės struktūros modelyje, tačiau pabrėžtina, jog šie elementai pirmiausiai tinkami urbanizuotos aplinkos semantinei analizei. Kaimiškoji fizinė aplinka turi savo specifiką, todėl reikalinga savita semantinės analizės metodologija. Turbūt labiausiai skiriasi miestiškųjų ir kaimiškųjų sociotopų išorinės ribos. Urbanizuotose vietovėse, ypač dideliuose miestuose, riba dažniausiai sutampa su koku nors antropogeniniu objektu – didesniais keliais, visuomeninių-administracinių funkcijų ar pramoniniais-infrastruktūriniais kvartalais.

Kaimiškose teritorijose ribos dažniausiai susiformuoja priklausomai nuo gamtinių sąlygų – upių, miškų masių, makroreljefo konfigūracijos, nereti atvejai, kai šių fizinių ribų gali ir nebūti. Tada jas atstoja psichologinės-socialinės ribos, priklausančios nuo vietos gyventojų erdvės suvokimo ir jų bendravimo ryšių teritorinės sklaidos.

Kompoziciniu požiūriu vienalyčio kaimiškojo kraštovaizdžio teritorijose sociotopų dydį ir net ribas lemia atstumai tarp gyvenamųjų vietovių. Atstumas, kuris yra lengvai įveikiamas pėsčiomis, laikomas nedideliu ir paprastai „priimamas“ į socioekologinę bendruomenės erdvę. Kai atstumas yra sunkiau pasiekiamas pėsčiomis ir atskirtis nuo artimiausio *paternalizmuoto* sociotopo tampa pernelyg didelė – sodyba su gyventojais gali nebepriklausyti jokiai bendruomenei. Pastaruoju metu Lietuvos kaimuose tokių pavienių sodybų (ir vis nykstančių) daugėja, formuojasi retai apgyvendintos (Daugirdas, ir kt., 2013) ar net prarandančios gyvenamąją funkciją teritorijos.

Sociotopus, ypač *paternus*, ne visuomet galima tapatinti su oficialiomis administracinėmis ribomis. Tai vidinis, jokiais oficialiais aktais nereguliuojamas, vietinės bendruomenės tradicijų ir patirties kompleksas, kuris miesto ir kaimo sąlygomis gali ženkliai skirtis. Jei miestuose dažni atvejai, kai *paternais* virsta tam tikros miestų dalys – administraciškai apjungti mikrorajonai, tai kaimuose administracinės ribos turi mažiausią reikšmę.

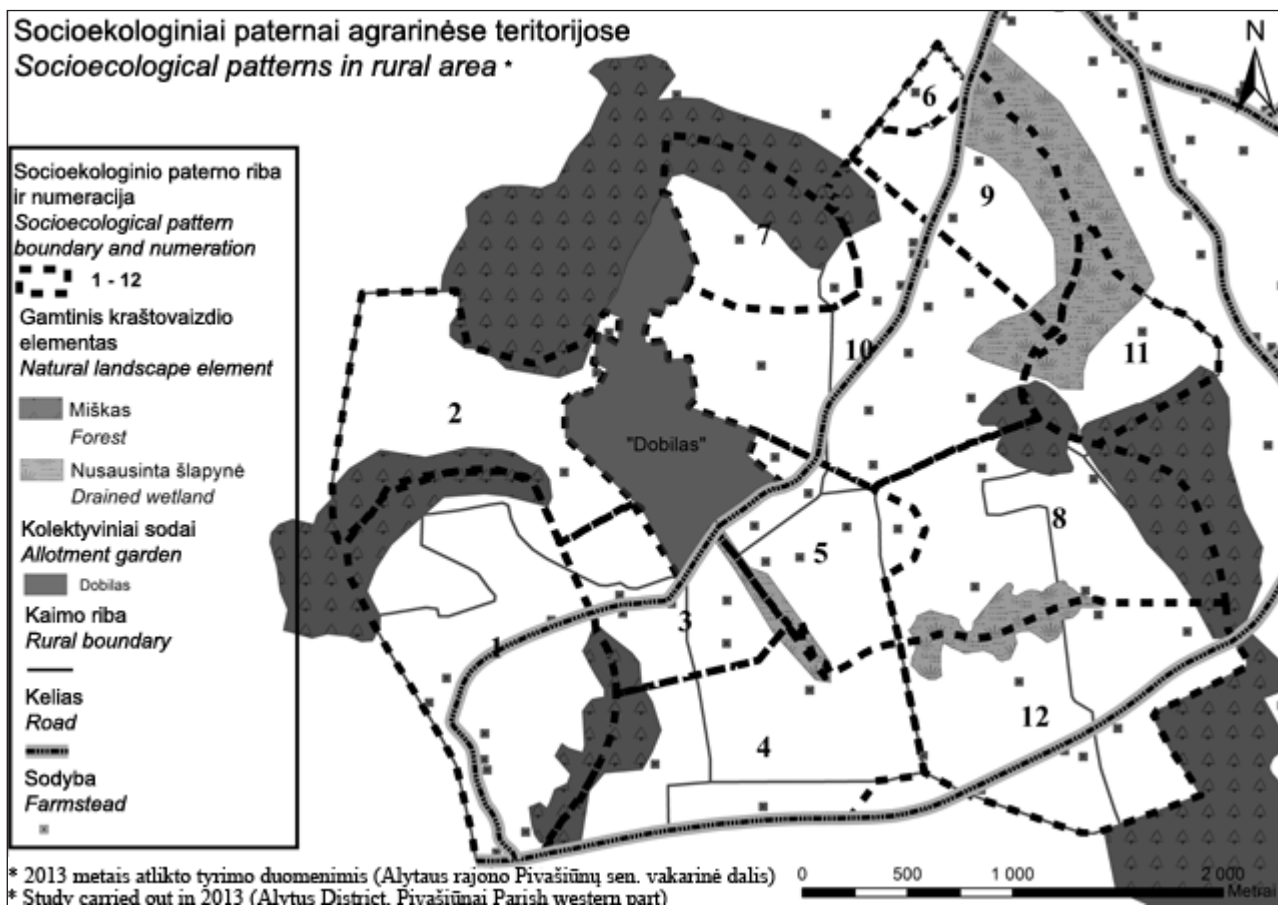
Tokią kaimiškosios aplinkos savybę atskleidė 2013 m. atliktas tyrimas (Grigužauskaitė, 2013) Alytaus rajono Pivašiūnų seniūnijos vakarinėje dalyje, kur buvo analizuoti 6 administraciniai kaimai apklausiant vietinius gyventojus ir nustatant jų suvokimu pagrįstas teritorines bendruomenes bei

išskiriant *paternalizmuotų* sociotopų (socioekologinių *paternų*) ribas (2 pav.). Tyrimas parodė, jog gyventojų bendruomenių susiformavimas ir teritorijos suvokimas turi labai menką ryšį su administracinėmis ribomis, tai tik sovietinės Lietuvos periodu suformuotos bendravimo kolūkių teritorijose tradicijos palikimas. Apklausus gyventojus, paaiškėjo, jog nagrinėtoje šešių kaimų teritorijoje yra susiformavę 12 *paternų*, kurių ribos dažniausiai sutapo su masivių gamtinių objektų ribomis (nurodyta numeracija neturi jokio tiesioginio ryšio su *paternų* savybėmis).

Nustatyti socioekologiniai *paternai* šioje teritorijoje yra itin smulkūs ir apima gana mažas teritorijas su nedidelėmis gyventojų grupėmis. Galima daryti prielaidą, jog tai gyventojų amžiaus senėjimo padarinys, kadangi vyresnio amžiaus kaimų gyventojai tampa mažiau mobilūs ir jų artima aplinka susiaurėja. Atsižvelgiant į fizines galimybes ir gamtines kliūtis, kaimo teritorijoje buvę didesnės bendruo-

menės pamažu ima skaidytis į mažesnius, jiems geriau pasiekiamus arealus, kuriuose išlieka intensyvūs gyventojų tarpusavio ryšiai. Pateiktoje iliustracijoje pagal *paternų* struktūrą (kompaktiška) bei dydį galima spręsti ir apie bendruomenių, gyventojų amžių. Tai parodo, jog čia egzistuoja itin brandūs socioekologiniai *paternai*, kuriems kyla grėsmė visai išnykti.

Paternalizuotų sociotopų arba *paternų* ribos turi dar vieną svarbią savybę – jos yra dinamiškos. *Paterno* riboms kintant bendravimo erdvė siaurėja arba platinėja, tai labiausiai priklauso nuo žmonių skaičiaus teritorijoje. Ribų kitimo procesas, ypač didėjimo, paprastai yra labai lėtas, kadangi svarbiausia *paternų* savybė – žmonių ryšys su teritorija, o ryšys, kaip buvo minėta, susiformuoja tik per ilgesnį laikotarpį. Sparčiai augant gyventojų skaičiui ir įsisavinant vis didesnes teritorijas, *paternas* gali būti tiek modifikuotas, kad jo buvusi vientisa erdvė skils ir natūraliai susiformuos nauji *paternalizmuoti* sociotopai.

2 pav. Socioekologiniai paternai agrarinėse teritorijose (Alytaus r. sav., Pivašiūnų seniūnijos vakarinė dalis) (Grigūzauskaitė, 2013)

Paveikslas achromatinėje versijoje *paternų* plotų skiriamieji ženklai yra dubliuoti skaičiais

Fig. 2. Socioecological patterns in rural areas (Alytus District, Pivašiūnai Parish western part) (Grigūzauskaitė, 2013)
For the grey scale version of the figure cartographical signs of patterns were doubled by numbers

Antra vertus, buvusių sociotopų erdvės kinta ir mažėjant teritorijose gyventojų skaičiui. Jeigu į teritoriją neatsikelia naujų gyventojų, o senųjų autochtonų mažėja, tuomet pagal jų gyvenamųjų vietų konfigūracijos pakitimą bei stambių gamtinių ir technogeninių objektų išsidėstymą neišvengiamai pakinta ir teritorijoje esančių *paternų* ribos.

Apskritai erdviniai fiziniai „rėmai“ (ribos) atlieka dvigubą funkciją – sustiprina socialinius ryšius viduje ir kartu tampa barjeru tarp žmonių grupių (bendruomenių). Santykinai uždara erdvė tampa tarsi socialinių ryšių stiprinimo priežastimi, kartu įteigdamas ir savo, kaip geografinės vietovės, reikšmę, t. y. lokaliai įprasmindamos *paternalizacijos* procesą.

Pažymėtina, kad *paternus* formuojančios socioekologinės žmonių grupės pasižymi ypatingu gyvenamosios erdvės detalių vertinimu. Tam tikri objektai ar aplinkos elementai gyventojams turi didelę reikšmę ir gali tapti žymiai svarbesne *paterno* dalimi, negu valstybinių organizacijų įvardytos gamtos ar kultūros vertybės.

PATERNALIZUOTŲ SOCIOTOPŲ KLASIFIKACIJA

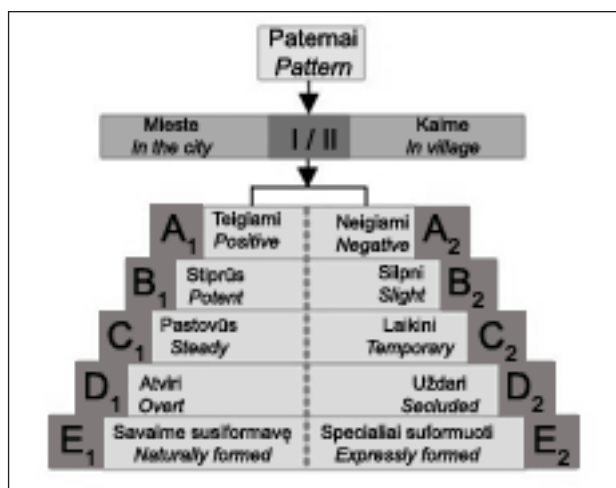
Paternalizuoti sociotopai arba *paternai* yra sudėtingas darinys, todėl jų klasifikacija negali apsiriboti vienu ar dviem kriterijais. Siekiant atskleisti šių struktūrų vidinį tipologinį potencialą tenka panaudoti daugiakriterinį, tuo pačiu ir daugiapakopį, klasifikacijos modelį. Straipsnio autoriai teikia 2 lygmenų ir 5 tipologinių pakopų *paternų* klasifikacijos schemą (3 pav.), kuri įvairiapusė apibendrina šių geosocialinių struktūrų potencialą ir raiškos pobūdį.

Pirmasis lygmuo – tai generalinis *paternų* skirstymas pagal bendrąjį jų aplinkos (kraštovaizdžio, socialinio elgesio tipo) pobūdį į miesto (M) ir kaimo (K) erdvėse susiformavusių sociotopų klases. Priemiestinių zonų *paternai*, autorių nuomone, skirtini miestieškųjų arba *urbopaternų* klasei, nes dauguma socialinio elgesio bruožų ir nusistovėjusių normų šiose zonose prilygsta arba yra artimi miestuose susiformavusioms vertybėms (Wójcik, 2013).

Antrasis lygmuo – miesto ir kaimo klasių (atskirai) *paternų* tipizavimas pagal 5 jų pobūdį konkretizuojančius rūšinius kriterijus:

A. Socialinį priimtinumą (A1 – pozityvūs / teigiami; A2 – negatyvūs / neigiami);

B. Ryšių intensyvumą (B1 – stiprūs; B2 – silpni);

3 pav. Paternų klasifikacijos modelis

Fig. 3. Pattern classification model

C. Struktūros stabilumą (C1 – pastovūs; C2 – laikini);

D. Raiškos intensyvumą (D1 – atviri; D2 – uždari);

E. Kilmės organiškumą (E1 – savaime susiformavę; E2 – dirbtinai suformuoti).

Pirmasis klasifikacijos antrajame lygmenyje išskirtas rūšinis kriterijus, kurį derėtų nustatyti pirmiausia, – socialinis priimtinumas (A). Jis vertina *paterno*, kaip geosocialinės struktūros, galimą poveikį visuomenės raidai, nustato jo bendrosios socialinės vertės pobūdį, nes visuomenei ypač svarbu yra nustatyti, ar teigiamas (*positive*), ar neigiamas (*negative*) geosocialinis darinys pagal galimą socioekologinį poveikį. Teigiamų darinių socialiniai ryšiai paprastai būna paremti stipria kultūrine morale, vertybių (moralinių ir gamtinių) puoselėjimu, perdavimu ir dalinimusi (Merkienė, 2007). Tokie *paternai* dažniausiai yra viešai prienami ir linkę dalintis savo tvyrančia gera atmosfera. Reprezentatyvus tokio teigiamo *paterno* pavyzdys galėtų būti Vilniaus mieste esantis Užupio rajonas. Paprastai tokiuose *paternuose* urbanizuotos teritorijos turi savą kultūrinę / meninę orientaciją, o agrarinėse teritorijose išsiskiria ypač išpuoselėta gamta, pavyzdgingai suformuotais kultūrinio kraštovaizdžio kompleksais. Svarbus pozityvių *paternų* rūšinis bruožas būna ir adekvati, ir konstruktyvi reakcija į pašalinius dirgiklius.

Negatyviu vidiniu potencialu pasižymi *paternai*, kurių socialiniai ryšiai turi daug socialinių problemų – remiasi priešišku nusistatymu, nusi-
kalstamumu, pavojumi aplinkiniams (fizine bei

moraline prasme). Šios teritorijos dažnai būna apleistos – šiukšlinos, neprižiūrėtos, tačiau tokia *paterno* gyventojų kasdienybė ir jie nenorėtų keisti ar atsisakyti tokios aplinkos. Pažymėtina, kad lengviau nustatyti galima būtų neigiamus darinius, kadangi jie aktyviau reiškiasi ir jų raiškos būdai dažnai turi skaudžių padarinių ne tik lokaliu bet ir regioniniu mastu. Akivaizdus tokio *paterno* pavyzdys – Vilniuje esantis Kirtimų mikrorajonas (čigonų taboras), kuris daro ypač neigiamą poveikį ir socialinę žalą, jaučiamą visame mieste.

Pagal vidaus socialinių ryšių intensyvumą (B), *paternus* tikslinga klasifikuoti į stiprius (*potent*) ir silpnus (*slight*). Stiprūs *paternai* pasižymi vidine socialine pusiausvyra bei tarpusavio pasitikėjimu, kuris paprastai remiasi vienu ar keliais išskirtiniais vienijančiais tikslais. Dažnai stipriausi *paternai* būna susiformavę rasiniu arba religiniu pagrindu, tada tarpusavio ryšys susiaustomas dvigubais saitais. Tokie *paternai* ypač ryškūs polikultūrinėse valstybėse.

Silpni *paternai* paprastai nepalaiko artimų ar intensyvių tiesioginių socialinių tarpusavio ryšių. Dažnai bendravimas apsiriboja išlaikomu socialiniu atstumu, kuris suintensyvėja tik pasireiškus dirgikliams iš išorinės aplinkos. Tokie *paternai* vyrauja monokultūrinėse valstybėse, kuriose nėra ryškių priešasčių telktis į dideles organizuotas socialines grupes.

Dar vienas svarbus klasifikacinis bet kokių geosocialinių erdvių darinių bruožas, kurį tikslinga fiksuoti, yra struktūros pastovumas (C) – ilgalaikis socialinių ryšių formavimasis ir jų reikškimasis. Paprastai tokie pastovūs (*steady*) *paternai* susiformuoja savaime, remiasi bendrumo ir vientisumo jausmu (Lynch, 1981; Glazychev, 1984; Lebedeva, 1989; Kaznacheev, 1990). Jeigu susiformavimą lemia ištisusi problema, tada akivaizdu, jog tai yra laikinas (*temporary*) *paternas*, jis išnyksta, išsprendus problemą. Svarbu suvokti, kad besireiškiančių *paternų* pastovumo požymis patikimiausiai nustatomas problemų atsiradimo arba jų nykimo laikotarpiais, kitais atvejais būtina išsamiau išnagrinėti ankstesnius socialinius tarpusavio ryšius. Vertinant šį požymį galima pasitelkti ekosistemų stabilumo teoriją (Kavaliauskas, 1992; Puzachenko, 2006), adaptuotą socioekosistemoms.

Klasifikuojant *paternus* pagal jų raiškos intensyvumą (D) svarbiausiu rodikliu tampa šių geosocialinių struktūrų atvirumas (*overt*). Nepaisant kitų minėtų požymių – teigiamas ar neigiamas, stiprus ar silpnas – visuomenės raidos interesų požiūriu

dažniausiai naudingesnis būna atvirasis *paternas* (Kozlov, 1988; Kornev, 1989; Davis, Crothers ir kt., 2012; Jakaitis, 1913; Mačiulytė ir kt., 2013). Atvirumas svarbus ir naudingas palaikant draugiškus bendravimo ryšius su kitomis išorinėmis geosocialinėmis struktūromis, ypač atsiradus interesų sankirtoms. Atvirųjų *paternų* bendruomenės gali drąsiau ir racionaliau reikšti nuomonę, taip pat yra linkusios į kompromisus, todėl su jomis lengviau bendradarbiauti bei jas tyrinėti. Uždarytųjų (*secluded*) *paternų* bendruomenės, priešingai, yra sunkiau suprantamos ir gali kelti daugiau problemų, stabdyti bendradarbiavimą tarp kaimyninių geosocialinių struktūrų. Deja, būtent tokios rūšies uždarieji *paternai* (uždaros arba „tvorinės“ teritorinės bendruomenės) po nepriklausomybės atkūrimo pradėjo sparčiai plisti mūsų šalies didžiųjų miestų pakraščiuose bei priemiestinėse zonose (Pociūtė, Krupickaitė, 2007).

Iš *paternų* klasifikacijai teikiamų rūšinių savybių (E) autoriai įvardija dar vieną – jų kilmės organiskumą, t. y. pagal prigimtį savaime susiformavusius (*naturally formed*) ir dirbtinai suformuotus (*expressly formed*) sociotopus. Įprasta, kad savaime susiformavę *paternai* egzistuoja teritorijose, kurios ilgą laiką teritoriškai iš naujo nebuvo planuotos. Sovietinio periodo antroje pusėje stambinant kolūkius ir tarybinius ūkius kaimo žmonės buvo suurti į gana dirbtinai suformuotas teritorines bendruomenes, t. y. buvo sukurti dirbtinį pobūdį turę *paternai*. Iširus kolūkiams, Lietuvos kaimų raida pasisuko natūraliosne kryptimi – buvę *paternai* ėmė formuotis natūraliosne linkme (organiskųjų *paternų* kryptimi). Suprantama, kad organiskieji *paternai* formuojasi esant laisvam savaiminiam progresui, o planuojant (ypač jei reikiamai neįvertinami socialiniai veiksniai) prasideda dirbtinių valiniu metodu sukurtų geosocialinių struktūrų formavimas. Miestiškujų erdvių, kurios ištisus šimtmečius buvo formuojamos tiksliniu planavimu, organiskiesiems *paternams* atsirasti nebuvo tinkamų sąlygų. Vis dėlto XX a. pab. plintant postmodernistinėms, daugiau į žmogaus, o ne mašinos ar biurokratų poreikius orientuotoms idėjoms, prasidėjus teritorijų planavimo humanizavimui, padėtis ėmė keistis. Todėl naujosiose urbanistinėse struktūrose dažni ir organiskųjų *paternų* atsiradimo atvejai.

Socioekologinę *paternų* klasifikaciją rekomenduojama baigti išreiškiant jų pobūdį kompleksiniais indeksais, koduoti bazinę informaciją apie

analizuotus *paternus*. Komplexinis indeksas turi parodyti visus išskirto *paterno* klasifikacinius rūšinius požymius, nurodant kurią – pirmąją (1) ar antrąją (2) – požymio reikšmę pagal klasifikacinę schemą (3 pav.) jis atitinka. Mūsų atlikti indeksavimo bandymai parodė, kad tam tikrų problemų gali kilti nustatant B ir D kriterijų vertinimą, nes atskirais atvejais galimos ir mišrios (1–2) jų reikšmės. Taigi išskiriamų *paternų* indeksavimas vykdomas tokiais būdais:

M (A2; B2; C1; D1; E2); M (A1 B1–2 C2 D1 E2); K (A2 B2 C1 D1–2 E1) ir pan.

PATERNALIZUOTI SOCIOTOPAI KRAŠTOTVARKOJE

Socialinius ryšius palaikanti bendruomenė būna stipriai prisirišusi prie vietos ypatumų ir joje nusistovėjusių tradicijų, todėl labai jautriai reaguoja, kai išorinės jėgos pradeda veikti jų lokalinę erdvę – teritorinį identitetą juntančios bendruomenės refleksyviai pradeda organizuoti pasipriešinimo ir gynbos atsaką (Kudaba, Kavaliauskas, 1988; Šutinienė, 2009).

Būdinga išorinio kišimosi į susiklosčiusius *paternus* forma yra kraštovarka arba teritorijų planavimas, ypač jei jis organizuojamas biurokratinio ar voliuntaristiniu stiliumi. Suprantama, kad urbanizacijos procesas, miestų augimas duoda nemažai teigiamų rezultatų (būstas, darbo vietos, poreikių tenkinimas, inžineriniai tinklai, komunikaciniai ryšiai), tačiau, iš kitos pusės, formuojasi ir neigiami padariniai. Tokie reiškiniai kaip chaotiškos statybos, intensyvi neekologiška pramonės plėtra, besaikis infrastruktūros plėtimas ir panašūs veiksmai dažnai vykdomi remiantis formaliais valstybiniais prioritetais, pamirštant smulkiausias žmonių grupes ir jų poreikius, neįsigilinus į esamų bendruomenių erdvinio suvokimo ir prisirišimo prie vietos mechanizmą (Krasner, 1980; Yanickiy, 1987; Vysokovskiy, 1989; Kaznacheev, 1990; Svenson, 1991 ir kt.). Dėl to šiandien planuojant teritorijas erdvinio organizavimo koncepcija neretai neatitinka žmogaus interesų, aplinka dažnai tampa smarkiai dehumanizuota ir formuoja objektyvų poreikį humanizuoti patį teritorijų planavimą, kraštovarkai taikyti socionominius kriterijus (Kavaliauskas, 1992). Urbanisto Jurgio Vanago (1987) įsitikinimu, teritorijų planavimas ne tik fiziškai formuoja erdves, bet per jas veikia žmonių sąmonę, sukeldamas

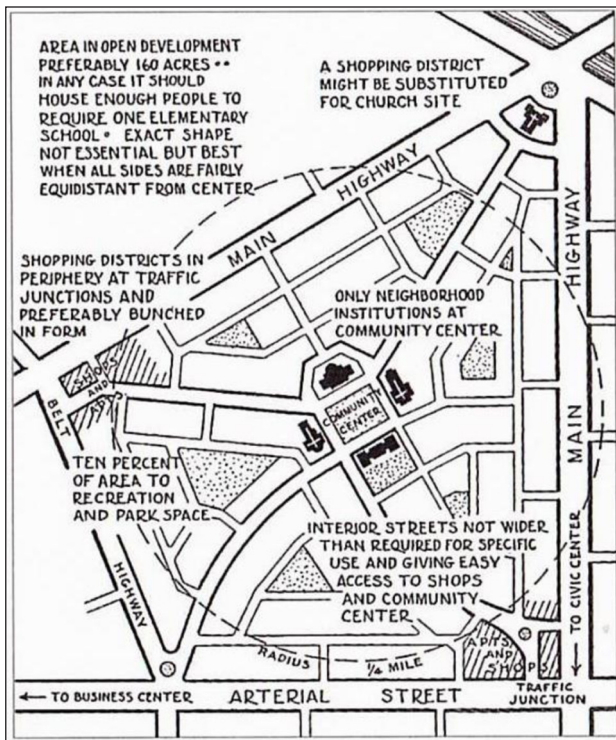
emocijas ir formuodamas aplinkos psichologinę komfortą ar diskomfortą.

Būdinga subjektyvi prieštara – bendruomenės emocinis nusistatymas bei jai „peršamų“ pokyčių atmetimas. Taip nutinka, nes *paterną* sudaranti bendruomenė ne visada nori keisti vietos identifikacinių ir jiems svarbių savybių dėl ekonominės gerovės. Susiformavusiame *paterne* prioritetas bendruomenei gali tapti pati teritorija ir erdvė, kuriai numatomi pakitimai yra negrįžtami, todėl labai svarbu išsaugoti turimus, įsivintus, savus vietovės bruožus.

Apskritai kraštovarkos humanizavimo siekio įgyvendinimas – iki šiol sudėtinga ir iki galo neišspręsta problema, nepaisant jau keletą dešimtmečių vykstančių vienokių ar kitokių bandymų suteikti teritorijų planavimui tam tikrus sociologinius ar socioekologinius pagrindus (Saarinen, 1976; Glazychev, 1984; Bezak, 1987; Herbst, Sieminski, 1987; Yanickiy, 1987; Kozlov, 1988; Yargina, Khachatrianc, 1990; Svenson, 1991 ir kt.). Pažymėtinos ir pirmosios geografinės šio proceso interpretacijos (Sitwell, Latham, 1979; Müller, 1985; Goss, 1988; Bachinskiy, 1989).

K. Lynčas biheivoristinėje miesto suvokimo teorijoje nurodė, kad svarbiausia yra išanalizuoti, kaip žmonės suvokia urbanistinį peizažą, ir nustatyti istorinių veiksnių įtaką žmonių aplinkos suvokimui (1960). Jo teigimu, kiekvienas žmogus turi susiformavusį emocinį požiūrį į erdvę ir laiką, o jų gyvenamoji erdvė gali būti suvokiama kaip stabili nepaisant nuolatinės išorinių veiksnių kaitos. Todėl tik įvertinus atskirų teritorijų socialinę patirtį, galima pradėti teritorijų planavimą. Mokslininko pagrindinis indėlis – pateikti konkretūs aplinkos suvokimo empirinių tyrimų rezultatai (Lynch, 1960, 1972, 1979) bei integruota daugiakriterinė koncepcija (1981), pagrindžianti miesto planavimo nuostatas.

Sociologijoje dar XX a. 3–4 deš. ėmė formuotis vadinamoji sociopsichologinė kryptis arba „Čikagos mokykla“ (Vanagas, 1996), tyrinėjusi miestiską gyvenimą, miestiečių mentalitetą, socialines grupes ir jų bendravimą, kaimynystės ryšius ir kt. Vienas iš jos atstovų amerikiečių planuotojas Klarensas Peris (Perry, 1929), suprasdamas atskirų teritorinių žmonių grupių polinkį telktis, palaikyti artimus santykius ir remdamasis E. Hovardo miesto-sodo idėja, *pasiūlė planuojant miestą suskirstyti jį socialiai determinuotais struktūriniais vienetais*. Juos sudarytų atskiros autonomiškos gyvenamosios zonos, vadinamosios „kaimynystės vienetais“ arba „kaimynijomis“ (*neighbourhood units*) (4 pav.).

4 pav. „Kaimynystės vieneto“ koncepcinis modelis pagal K. Perį (Perry, 1929)

Fig. 4. „Neighborhood unit“ conceptual model by Clarence Perry (Perry, 1929)

Kaimynijos šerdimi turėtų tapti bendrojo lavinimo mokykla ir jos aptarnaujama miesto dalis, apibrėžiama pėsčiųjų pasiekiamumu. Šios teritorijos negali kirsti tranzitiniai keliai, o miesto pagrindinės judrios gatvės turi būti išdėstomos atskiriant „kaimynystės vienetus“ vieną nuo kito. Kaimynijos centre greta mokyklos turėtų koncentruotis aptarnaujančios įstaigos, sudarančios teritorijos visuomeninio gyvenimo židinį ir užtikrinančios gyventojų lokalinį sutelktumą. Tarp kaimynijos pastatų turėtų būti vingiuotų trajektorijų kelių ir takelių, kurie kurtų saugią atmosferą. Visi pastatai turėtų jungtis žaliosiomis erdvėmis, taip formuodami vientisą zoną. Žmonių populiacijos dydį turėtų nulemti esanti mokykla (iki 4 000 gyventojų).

Sociopsichologinės krypties tyrimų esminė išvada – pirmoji kaimynijos susikūrimo sąlyga yra žmonių bendravimas, bendradarbiavimas teritorinio artumo pagrindu su bendrų tikslų, solidarumo ir vidinio tarpusavio jausmo atsiradimu (Vanagas, 1992, 1996). Pastarasis jausmas pasireiškia visą grupę imant vadinti „mes“ ir tuo atskiriant nuo kaimyninių grupių („jie“). Tai ir yra identifikacijos, suaugimo su gyvenamąja vieta ar rajonu reiškinys,

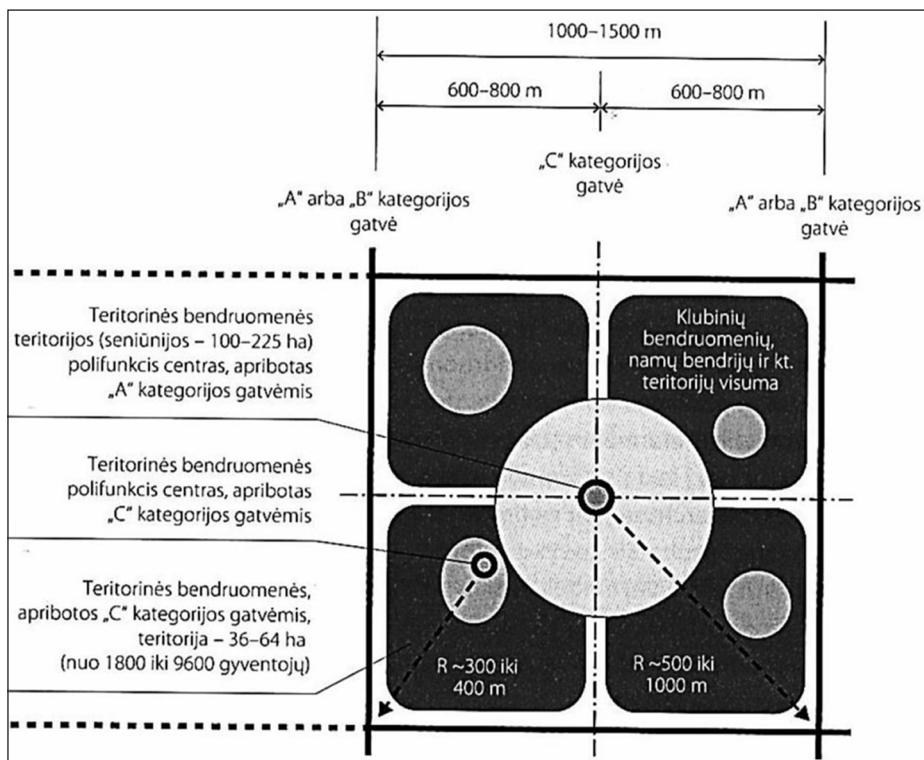
emocinis savojo „aš“ išplėtimas į gyvenamąją aplinką, tai ir *paternalizuoja* sociotopus (1 pav.).

Kraštovarkos humanizavimas geosocialinių struktūrų (sociomorfotopų, sociotopų ir *paternų*) išaiškinimo bei panaudojimo kryptimi Lietuvoje gana sunkiai skinasi kelią. Bene pirmuoju bandymu panaudoti *paterno* koncepcijos nuostatas šalies kraštovarkoje buvo vieno šio straipsnio autoriaus (Kavaliauskas ir kt., 1990) atliktas Vilniaus vakarinės dalies ir jos apylinkių *paterninės* struktūros išaiškinimas ir žaliųjų klubo „Žemyna“ pateikto vadinamojo „Vakarinio aplinkkelio“ alternatyvaus projekcinio varianto socioekologinis pagrindimas.

Lietuvos miestų planavimo sociologijos pradininkais laikytini V. Jurkštas ir J. Vanagas (1970), pastarasis vėliau tapo svarbiausiu šios pažinimo krypties vystytoju ir propaguotoju, sukūręs netgi originalią lietuviškosios miestų taikomosios sociologijos mokyklą (Vanagas, 1987, 1992, 1996). Propaguojant geosocialinių struktūrų svarbą optimizuojant teritorijų planavimą tam tikrą darbą atlieka ir vienas šio straipsnio autorių: publikacijos mokslinėje spaudoje (Kavaliauskas, 1982, 1984, 1992, 1993); nuo 1976 m. VU Geografijos studijų programos studentams „Taikomųjų teritorijos tyrimų“ dėstymas; nuo 1992 m. VU Geografijos ir kraštovarkos magistrams „Taikomųjų tyrimų metodologijos“ dėstymas.

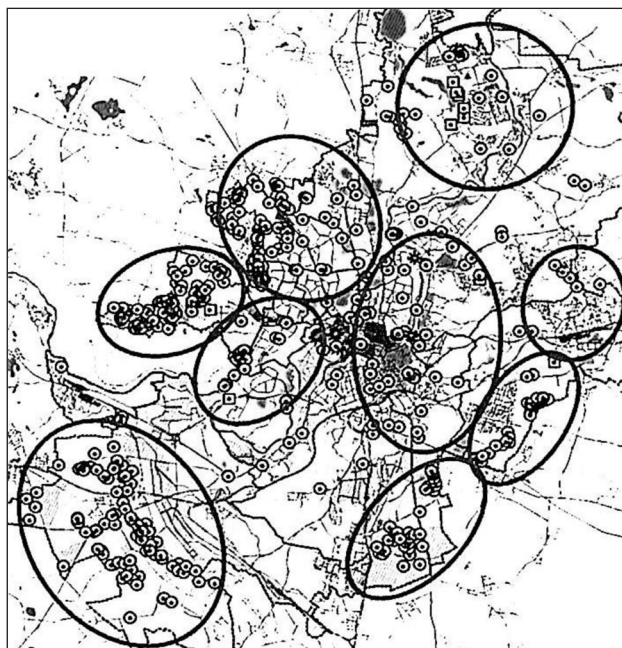
Pateikiame turbūt naujausiame nagrinėjamos srities moksliniame darbe – architekto Jono Jakaičio monografijoje (2013) – pristatytus kai kuriuos labai svarbius rezultatus, supažindinančius su geosocialinėmis struktūromis. Minėtas autorius, analizuodamas šiuolaikinio miesto (Vilniaus) erdvinį formavimą, akcentuoja teritorinių bendruomenių, jų įtakos ir interesų zonų svarbą. Darbe pateikiamas ir teritorinių bendruomenių mieste erdvinės planinės struktūros modelis (5 pav.), kuriame ne tik bendruomeninės miesto struktūros dalys, bet net nurodomi būdingi atstumai ir plotai.

Šis erdvinis modelis vertintinas kaip vienas geriausiai išreikštų miestieškojo sociotopo struktūrinių modelių. Jį svariai papildė dar viena pristatytos monografijos kartoschema, vaizduojanti neformalių teritorinių bendruomenių formavimąsi Vilniuje pagal žmonių dalyvavimą miesto planavimo procese (6 pav.). Joje pateikiamas 2007 m. Vilniaus gyventojų aktyvumo ir apklausos rezultatų apibendrinimas aiškiai leido nustatyti naujo tipo geosocialinių

5 pav. Optimizuotas teritorinių bendruomenių erdvinės miesto struktūros modelis (Jakaitis, 2013)

Fig. 5. The optimized model of territorial communities planned urban spatial structure (Jakaitis, 2013)

6 pav. Neformalių teritorinių bendruomenių formavimasis Vilniuje pagal dalyvavimą miesto planavimo procese. Skrituliukai rodo gyventojų ir organizacijų aktyvumą žemės naudojimo, o kvadratai – susisiektimo sistemos srityse (Jakaitis, 2013)

Fig. 6. Counter territorial communities in Vilnius city according to their participation in the urban planning process – circles express activity in the land-use and rectangles show activity in communication spheres (Jakaitis, 2013)

struktūrų formavimosi zonas, kurių *paternalizacija* turbūt bus netolimos ateities reiškinys.

Straipsnyje pristatytų K. Lynčo, K. Perio ir J. Jakaičio darbų rezultatai demonstruoja realius pavyzdžius, kaip galima įgyvendinti šiuolaikinius teritorijų planavimo uždavinius atsižvelgiant į socialinius reiškinius ir procesus. Būtina siekti, kad geosocialinių struktūrų pažinimas taptų neatskiriama organiška visų kraštovarkos projektų ir teritorijų planavimo specialistų rengimo dalimi, o kraštovarkos tikslai būtų orientuoti ne tik užtikrinti ekonomines bei aptarnavimo sąlygas, bet tenkinti ir žmonių socialinius-humanitarinius poreikius.

IŠVADOS

1. Globalizacijos kontekste teritorinis identitetas įgauna vis didesnę reikšmę, todėl jo supratimui tobulinti gali pasitarnauti socioekologijoje ir socialinėje geografijoje vykdomi teritoriškai apibrėžtų geosocialinių struktūrų (sociotopų, sociomorfotopų, *paternų*) išskyrimai ir tyrimai.

2. *Paternalizuoto* sociotopų arba *paternų* (tėvonių) koncepcija padeda struktūrizuoti visuomenės gyvenamąją erdvę nustatant joje išreikštą teritorinį identitetą turinčius geosocialinius vienetų,

atstovaujančius realioms socialinėms geografinėms jos ląstelėms.

3. Būtina ne tik išskirti *paternus*, bet ir klasifikuoti pagal svarbiausius tipologinius jų bruožus: socialinį priimtinumą, ryšių intensyvumą, struktūros stabilumą, raiškos intensyvumą ir kilmės organiskumą. Tai leistų ne tik nustatyti pagrindines *paternų* charakteristikas, bet ir sudarytų galimybę įvairiomis aplinkybėmis prognozuoti jų elgesį erdvėje ir bėgant laikui.

4. Kol kas mūsų šalyje mažiausiai pažintas yra kaimo erdvės *paternalizacijos* procesas ir jo rezultatai, todėl tikslinga būtų stiprinti geosocialinius agrarinį bendruomenių tyrimus.

5. Ypač svarbu identifikuoti teigiamus ir neigiamus *paternus* pagal jų socialinį priimtinumą. Teigiami *paternai* gali padėti didinti visuomenės korporatyvumą, raidos kryptingumą, o neigiami dėl savo problematiškumo yra svarbūs siekiant didinti socialinio valdymo efektyvumą.

6. *Paternų* sampratos įsisavinimas gali padėti humanizuoti ir optimizuoti teritorijų planavimo procesus, kadangi struktūrizuotas visuomenės grupės yra lengviau motyvuoti bei paveikti siekiant aktyvumo, priimant kolektyvinius sprendimus ir skatinant bendros kraštovaizdžio politikos kūrimą.

7. Būtina pasiekti, kad geosocialinių struktūrų pažinimas taptų neatskiriama organiška mūsų kraštovarkos projektų ir teritorijų planavimo specialisčių rengimo dalimi.

Gauta 2014 08 25

Priimta 2014 10 31

LITERATŪRA

- Alexander C. 1975. *The Oregon Experiment*. Oxford University Press. 264 p.
- Altman I. 1975. *The Environment and Behavior*. California University Press. 286 p.
- Bachinskiy G. A. 1989. *Prikladnaya socioekologiya i rol' geograficheskoy nauki v eyo formirovanii*. Avtoreferat doktorskoy dissertacii. Leningrad. 32 s.
- Bachinskiy G. 1991. *Socioekologiya: teoreticheskie i prikladnye aspekty*. Kijev: Naukova dumka. 152 s.
- Bekker A. Y., Shchenkov A. S. 1986. *Sovremennaya gorodskaya sreda i arkhitekturnoe nasledie*. M.: Stroyizdat. 203 s.
- Bezák A. 1987. Sociálno-priestorová štruktúra Bratislavy v kontexte faktorovej ekológie. *Geografický časopis*. 39(3): 272–292.
- Butkus T. S. 2011. *Miestas kaip įvykis. Urbanistinė kultūrinių funkcijų studija*. Vilnius: Kitos knygos. 286 p.
- Čiubrinskas V., Kuznecovienė J. 2008. *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Kaunas: VDU. 96 p.
- Daugirdas V., Burneika D. ir kt. 2013. *Lietuvos re-tai apgyvendintos teritorijos*. Vilnius: LSTC. 168 p.
- Davis S., Crothers N., Grant J., Young S., Smith K. 2012. Being involved in the country: productive ageing in different types of rural communities. *Journal of Rural Studies*. 28: 338–346.
- Dürrenberger G. 1987. *Menschliche Territorien: Geographische Aspekte der biologischen und kulturellen Evolution*. Zürich: ETH. 172 p.
- Girusov E. V. 1976. *Sistema „obshchestvo–priroda“*. Problemy socialnoy ekologii. M.: MGU. 168 s.
- Glazyshev V. L. 1984. *Social'no-ekologicheskaya interpretatsiya gorodskoy sredy*. M.: Nauka. 180 s.
- Goss J. 1988. The built environment and social theory: towards an architectural geography. *Professional Geography*. 40(4): 392–403.
- Grigas R. 2005. Lokalumas ir tapatybė (identitetas): sociopolitologinės įžvalgos. *Lietuvos lokaliųjų tyrimų padėtis*. Vilnius. 16–26.
- Grigūzauskaitė S. 2013. *Teritorinės kaimų bendruomenės šiandieniniame kraštovaizdyje (Gervėnų kadastrinės vietovės, Alytaus raj., pavyzdžiu)*. Bakalauro darbas. Vilnius: VU Geografijos ir kraštovarkos katedra. 64 p.
- Greenbie B. B. 1977. *Design for Diversity: An Ethological Approach*. Amsterdam: Elsevier. 210 p.
- Herbst K., Sieminski W. 1987. Problematyka społeczna w planach zagospodarowania przestrzennego. *Biuletyn Komisji przestrzennego zagospodarowania kraju PAN*. 134: 196–225.
- Yanickiy O. N. 1987. *Ekologicheskaya perspectiva goroda*. M.: Mysl'. 280 s.
- Yanickiy O. N. 1997. Postroenie ekologicheskoy koncepcii. *Goroda i ekologiya*. 1: 41–45.
- Yargina Z. N. 1975. Nekotorye social'nye aspekty perspektivnogo rasseleniya. M.: Stroyizdat. 84 s.
- Yargina Z. N., Khachatryan K. K. 1990. *Socialnye osnovy architekturnogo proektirovaniya*. M.: Stroyizdat. 340 s.
- Jackobs J. 1961. *The Death and Life of Great American Cities: The Failure of Town Planning*. NY: Random House. 348 p.
- Jakaitis J. 2013. *Miesto erdvinio formavimo dalyvių diskursas šiuolaikinės demokratijos sąlygomis*. VGTU: Technika. 220 p.
- Jurkštas V., Vanagas J. 1970. Miestai ir žmonės. *Mokslas ir technika*. 9: 8–9.
- Kavaliauskas P. 1982. Sistematizacija konstruktyvnių išsėdovanių geosredy. *Geografija*. 18: 3–10.
- Kavaliauskas P. 1984. Problema ocenki kompleksnogo antropoekologicheskogo potenciala teritorii. *Geografijos metraštis*. 21: 180–190.

28. Kavaliauskas P. 1992. *Metodologiniai kraštovarkos pagrindai*. Vilnius: Academia. 148 p.
29. Kavaliauskas P. 1993. Taikomųjų teritorijos tyrimų metodologija. *Geografija*. 29: 105–115.
30. Kavaliauskas P., Karalius A. ir kt. 1990. O koks gesnis variantas? *Vakarinės naujienos*. 173: 2.
31. Kaznacheev V. P. 1990. Problemy ekologii goroda i ekologii cheloveka. *Urboekologiya*. Moskva. 7–17.
32. Khachatryan K. K. 1992. *Social'nye osnovy arkhitekturnogo proektirovaniya*. Minsk: Vysheyschaya shkola. 152 s.
33. Kornev I. N. 1989. Territorial'naya obshchnost' lyudey kak subyekt obraza zhizni. *Rasselenie naseleeniya*. Gor'kiy. 40–47.
34. Kozlov G. S. 1988. O kriterii i metode optimizacii. *Ekologiya cheloveka v bol'shikh gorodakh*. Leningrad. 64–68.
35. Krasner L. (ed.). 1980. *Environmental Design and Human Behavior. A Psychology of the Individual in Society*. New York: Pergamon Press. 514 p.
36. Kudaba Č., Kavaliauskas P. 1988. Septynis kartus atmatuok. *Komjaunimo tiesa*. 275: 3.
37. Laschinger W., Lötscher L. 1975. Urbaner Lebensraum. *Geographia helvetica*. 30(3): 119–132.
38. Lebedeva G. S. 1989. O sredovom vospriyatii gorodskikh struktur. *Sovremennye problemy formirovaniya gorodskoy sredy*. Mat. nauchn. konferencii. Suzdal'. 35–42.
39. Lynch K. 1960. *The Image of the City*. Cambridge, MA: MIT Press. 328 p.
40. Lynch K. 1972. *What Time is This Plane?* Cambridge, MA: MIT Press. 294 p.
41. Lynch K. 1976. *Managing the Sense of a Region*. Cambridge, MA: MIT Press. 286 p.
42. Lynch K. 1981. *A Theory of Good City*. Cambridge, MA: MIT Press. 262 p.
43. Mačiulytė J., Dedeire M., Prapiestienė R. 2013. Lietuvos kaimo bendruomenės ir lokalinis vystymas. *Geografija*. 49(1): 69–81.
44. Merkienė I. R. 2007. Lokaline kultūra istorijos ir geografijos kontekste. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*. 7(16): 28–34.
45. Müller I. L. 1985. A proposito das quenas unidades de analise em geografia urbana: a unidade de vizihança como realidade geografica intraurbana. *Geografia*. 10(19): 61–89.
46. Pahl R. E. 1970. *Whose City?* London: Longman. 310 p.
47. Park R. E. 1968. *Human Communities. The City and Human Ecology*. NY: The Free Press. 346 p.
48. Perry C. 1929. *The Neighbourhood Unit*. Reprinted, London: Routledge / Thoemmes. 25–44.
49. Pociūtė G., Krupickaitė D. 2007. Gated communities in Lithuania: tendencies and peculiarities (a case of Vilnius and its environs). *Annales Geographicae*. 40(2): 14–27.
50. Puzachenko Yu. G. 2006. Nauka i koncepciya ustoychivogo razvitiya. Kn: *Landshaftnoe planirovanie: obshchie osnovaniya, metodologiya, technologiya*. M.: MGU. 4–80.
51. Saarinen T. F. 1976. *Environmental Planning: Perception and Behavior*. Boston: Houghton Mifflin Co. 262 p.
52. Sitwell O. F., Latham G. R. 1979. Behavioral geography and cultural landscape. *Geographical annals*. B61(2): 51–63.
53. Svenson R. 1991. *Social'noe planirovanie v gradostroitel'stve*. M.: Stroyizdat. 112 s.
54. Šutinienė I. 2009. Lokalumo reikšmės individualiose lietuvių tautinio identiteto konstrukcijose. *Lietuvos tūkstantmetis ir lokaliaji istorija*. Tarpt moksl. konferencija. http://www.versme.lt/pav/lokalumo_konf.pdf [žiūrėta: 2014 04 15].
55. Vanagas J. 1987. *Socialiniai architektūrinio projektavimo pagrindai*. Paskaitų konspektas. Vilnius: VISI. 128 p.
56. Vanagas J. 1992. *Miesto gyvenamosios aplinkos formavimas*. Vilnius: „Technika“. 176 p.
57. Vanagas J. 1996. *Miesto sociologijos pagrindai*. Vilnius: Aldorija. 148 p.
58. Vysokovskiy A. A. 1989. Sredovaya interpretatsiya prostranstvennoy organizacii goroda. *Sovremennye problemy formirovaniya gorodskoy sredy*. Mat. nauchn. konferencii. Suzdal'. 26–35.
59. Vosyliūtė A. 2010. Kaimas: erdvė ir žmogus. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. 3(19): 12–21.
60. Wójcik M. 2013. Territorial identity of countryside residents in the suburban areas of Łódź, Poland. *Quaestiones Geographicae*. 32(2): 69–79.
61. Zelenkov A. I., Vodopyanov P. A. *Dinamika biosfery i sociokul'turnye tradicii*. Minsk: IMU. 239 s.

Paulius Kavaliauskas, Snieguolė Grigužauskaitė

METHODOLOGY ON THE CONCEPT OF GEOSOCIAL STRUCTURES

Summary

In the context of globalization geo-social territorial structures (sociotopes, sociomorphotopes, socioecological patrimonies) which can be defined and explored by social ecology and social geography are becoming increasingly important. The aim of the work is to present the concept of socioecological patrimonies or paternalized sociotopes based on the objectives set. Socioecological properties of patrimony formation were established – a group of people whose psychological state is characterized by attachment to a particular location. Attachment occurs periodically experiencing a range of human emotions in a certain area, and place of residence within a certain radius becomes constant and highly significant, and forms local identity, which after some time becomes native land or universalized patrimony, named pattern in contemporary social ecology.

The concept of paternalized sociotopes (patrimonies) helps to divide the public living space, expresses the determination of territorial identity of geosocial units and presents real social geographic cells. It is necessary to distinguish not only patrimonies sets but also classify them according to their major typological features: social acceptability, communication intensity, the stability of the structure, intensity of expression and the origin of organic quality, which would not only identify the key characteristics of these patrimonies but also allow them to predict the behavior of a variety of space and time circumstances.

The paper analyzed the structure of patrimonized sociotopes, which is based on the physiological and sociological space uniting the main subjects – the people and the social ties connecting them to the general area of residence. Given these facts, the pattern classification model was concluded, which aims to reveal the basic classification criteria. The first level contains determining whether rural or urban area is. Then the set area is analyzed under the above typological key features: positive or negative, potent or slight, steady or temporary, overtime or secluded, and, finally, naturally formed or expressly formed. In particular, it is important to identify the positive and negative patrimonies by their social acceptability as positive sociotopes can help raise public corporate angles, direction of the evolution and negative sociotopes can be important for their problems in order to increase the effectiveness of social management.

This model of classification and patrimonies analysis methodology consists of significant areas in planning practice. The concept of paternalized sociotopes can help humanize and optimize spatial planning processes as structured groups are easier to influence and motivate participation, collective decision-making and promoting common development of landscape management policy. The main task could be the necessity of strengthening the geosocial research of agrarian communities and the need to make the geosocial structures become an integral part of our land management plans, projects and training of spatial planning specialists.

Key words: social ecology, geosocial structures, sociotope, patrimony, territorial identity, space planning